

Undersökningarna vid Hægvide gård i Lärbro socken, Gotland

Dan Carlsson och Kenneth Jonsson

Ur: Myntstudier 2017:1, december, s. 17-25

www.archaeology.su.se/numismatiska

Undersökningarna vid Hägvide gård i Lärbro socken, Gotland

Dan Carlsson och Kenneth Jonsson

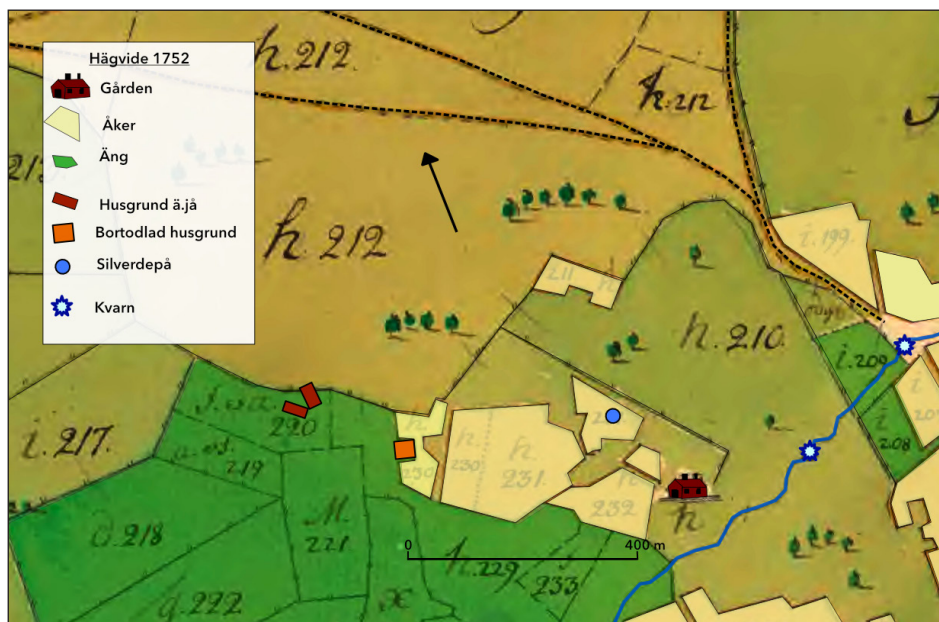
Gotlands Arkeologiska Fältskola, i samarbete med Gotlands Folkhögskola, driver sedan ett flertal år sommarkurser i arkeologi som ett led i att öka kunskapen om Gotlands äldre historia. 2017 års fältkurs innebar att fördjupa kunskapen om förhistorien inom vad som kallas Lajkarhed i Lärbro socken på norra Gotland, eller mer precist, bebyggelseutvecklingen under loppet av järnåldern och medeltid för gården Hägvide.

Området hyser ett stort antal förhistoriska och historiska lämningar och fynduppgifter, vilka tillsammans speglar

ett nyttjande av området från stenåldern till våra dagar. Flera av fornlämningarna är undersökta sedan tidigare, då i första hand gravfälten omkring heden och längs landsvägen som avgränsar heden i norr, men här finns även spår av en silverdepå med arabiska mynt från vikingatid, delundersökt under 1980-talet.

Undersökningarna genomfördes under juli månad 2017 under sammanlagt fyra veckor som en sommarkurs för amatörarkeologer. Dan Carlsson var kursledare, och deltagarna utgjordes av mellan 14 och 19 personer fördelade på flera grupper och skilda antal veckor.

De arkeologiska undersökningarna har kunnat genomföras tack vare en välvillig inställning hos markägaren Åke Röcklinger, Hägvide Lärbro. ¹⁴C dateringar har bekostats av Sällskapet DBW:s stiftelse,

Figur 1. Landskapet vid Hägvide gård Lärbro socken 1752 sammanlagd med vissa fornlämningar och uppgifter om fynd. I väster finns en järnåldersgård i form av 2 husgrunder. Ca 200 meter sydöst om gården finns uppgifter om ett bortodlat hus. Den blå pricken markerar läget för silverdepån med arabiska mynt. Den väsentliga frågan är hur bebyggelseförändringarna har skett över tiden, från järnåldersgården i väster till läget för gården 1700.

Figur 2. Lajkarhed.

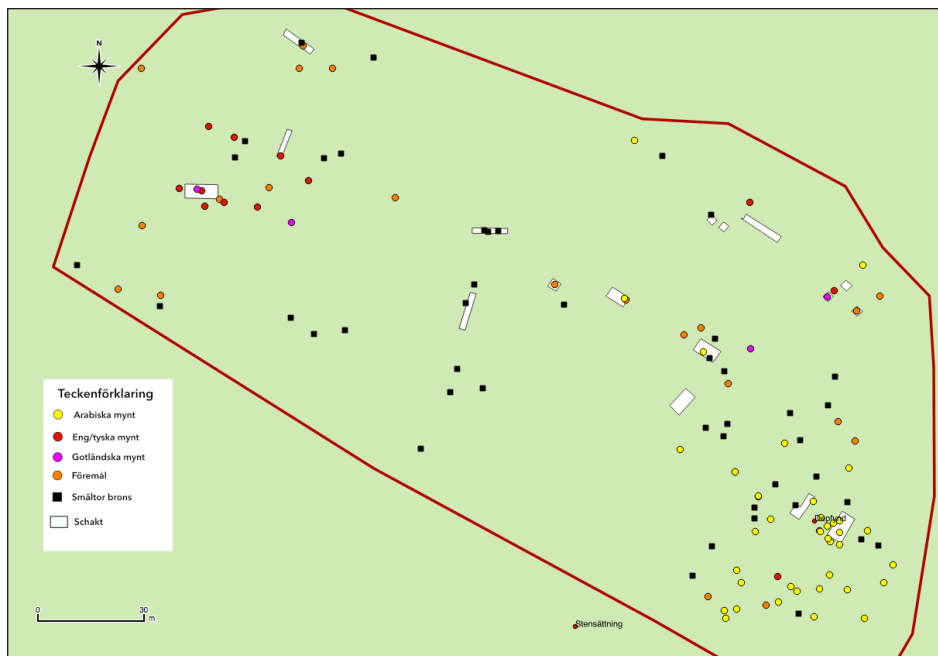
som tackas för generöst bistånd till vårt forskningsprojekt.

Undersökningarna var ett led i vår forskningsinriktning mot den yngre järnålderns samhälle, där tyngdpunkten under många års undersökningar har berört frågan om

övergången såväl mellan den äldre järnåldern och den yngre, representerad av de talrikt förekommande husgrunderna från folkvandringstid, som övergången mellan vikingatid och medeltid/historisk tid.

Det övergripande syftet med den gångna sommarens utgrävningar var att skapa en bättre förståelse för historien om gården Hågvide och mer konkret, frågan om bebyggelseförändringar mellan den äldre järnålderns bebyggelse i västra delen av gårdens ägor och den historiska gården belägen i östra delen av ägora (fig. 1).

Undersökningsområdet utgörs sedan lång tid av betesmark, men tidigare i sin helhet av äldre åkermark, odlad under loppet av 1600-tal till 1800-tal (troligen till del även tidigare, vilket dock inte kan beläggas mot bakgrund av frånvaron av äldre kartor). Genom att området sedan lång tid är betes-

Figur 3. Resultatet av metalldetekteringen av den forna åkern väster om Hågvide gård. Mynten koncentrerar sig huvudsakligen, med ett antal undantag, till två områden, belägna upp till 300 meter från varandra. I övrigt är föremålen tämligen jämnt spridda över åkern. Röd linje markerar metalldetekterat område.

mark är det öppet och överskådligt (fig. 2). Det landskapsrum som avsågs att behandlas är tämligen stort och för att få ett bättre grepp om var de konkreta utgrävningarna skulle koncentreras genomfördes projektet som en kombination av metalldetekteringar över större delar av området mellan kämpgravsgården i väster och det nuvarande läget för gården Hågvide i öster, parat med ett antal schakt utlagda över strategiska platser för att belysa frågeställningen. Det betyder att resultatet av metalldetekteringen, kombinerad med befintlig kunskap om fönlämningar, bildade utgångspunkten för utplacering av de schakt som kom att undersökas arkeologiskt.

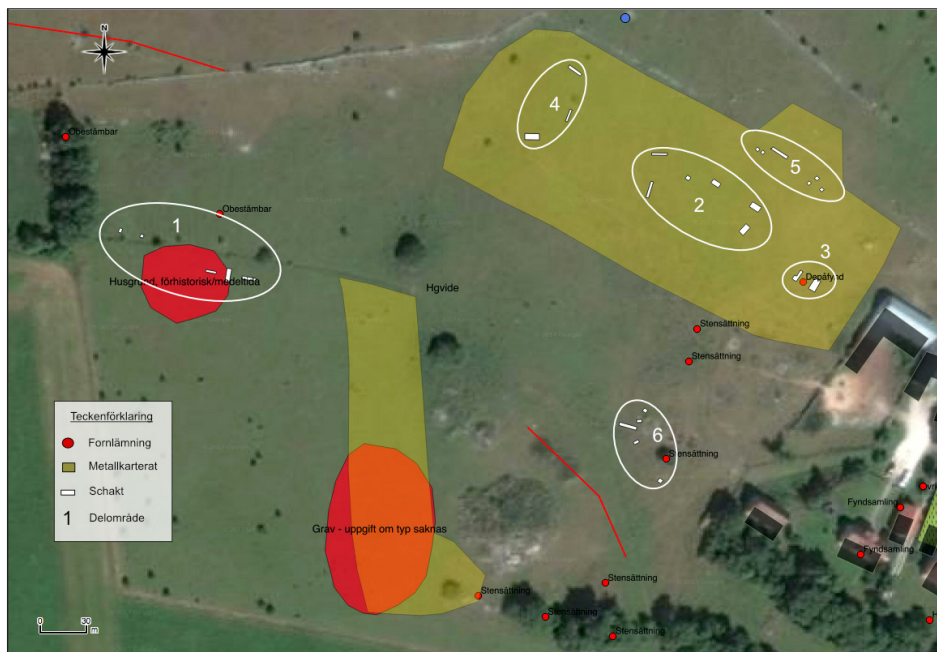
Metalldetekteringen utfördes med mycket hög noggrannhet för att få en så detaljerad bild av spridningen av föremål över åkern som möjligt. Tillvägagångssättet var att samtliga utslag av annan metall än järn kontrollerades och i de fall de bedömdes vara av äldre datum, d.v.s. äldre än 1800-tal, togs de tillvara. Resultatet av metalldetekteringen visade på ett stort antal spridda föremål över hela åkern med vissa koncentrationer. Vid platsen för den tidigare registrerade depån av arabiska mynt påträffades ytterligare mynt. Längst i väster framkom en mindre samling av tyska och ett engelskt mynt och spritt i hela området påträffades såväl enstaka vikingatida mynt, både islamiska och tyska, som smyckedelar från yngre järnålder-historisk tid, liksom smältor, bronsplåt med mera. Inom ett område i öster förekom ett fåtal eldpåverkade föremål med datering till sen vendeltid-tidig vikingatid. Det antyder att det troligen har funnits brandgravar inom området.

Den stora spridningen av metallföremål (fig. 3) som indikeras av metalldetekteringen vid Hågvide är inte ovanlig när man detaljundersöker större ytor nära gårdar. Inledningsvis bör man notera att det handlar om föremål som har en tidsutsträckning på upp mot tusen år. Många av föremålen

har säkerligen kommit ut på åkern genom hushållsavfall, andra föremål är tappade och en del kommer från utplöjda konstruktioner. I föreliggande fall indikerar spridningen av föremål att här finns två samlingar som pekar mot en utplöjd samling. Dels rör det depån i öster med islamiska mynt, intill ladugården, dels i väster, där det finns en samling tyska och engelska mynt. I övrigt ger inte den rumsliga bilden av fynden anledning till att tolka det som utplöjda hus eller andra konstruktioner, därtill är spridningen av föremål allt för stor, både rumsligt och dateringsmässigt.

Utgående från resultaten av metalldetekteringen lades ett flertal schakt ut om totalt en yta på ca 110 m², för att få ett grepp om eventuella lämningar kopplade till fynden (figur 3 och 4). Mer omfattande utgrävningar kom att ske vid platsen för den arabiska depån (område 3) och vid platsen för de tyska och engelska mynten längst i väster (område 4). Det är att notera att de två koncentrationerna av mynt ligger ca 200 meter från varandra och att det även förekommer enstaka mynt spritt inom hela det undersökta området.

Den arkeologiska undersökningen visade på ett intressant resultat, som tydligt avviker från den bild som metalldetekteringen gav. Jordlagret i området är tämligen tunt och under ca 20-25 cm kommer berggrunden. Resultatet av den arkeologiska undersökningen visade på att inte i något fall, med ett undantag som redovisas senare, kunde några som helst spår av boplatser konstateras. Inga stolphål, inget fyndförande kulturlager fanns och fyndmaterialet var synnerligen magert. Inga fynd av boplatsskikt som t ex nålar, bitar av kammar eller andra vardagsföremål påträffades, förutom spridda små mängder keramik. Inte heller fanns något mer omfattande djurbensmaterial, vilket annars är legio på den yngre järnålderns gårdar. Den arkeologiska undersökningen gav dock ytterligare fynd av mynt såväl

Figur 4. Arkeologiska undersökningar kom att utföras inom sex skilda delområden.

i öster (islamiska mynt plus ett engelskt) som i väster (tyska och engelska mynt plus en silverpärla med granuleringskorn och en ten av silver). Den noggranna detekteringen innebär att det inte torde finnas särskilt mycket kvar av föremål inom de två områdena med silverobjekt.

Den arkeologiska undersökningen gav med andra ord inga belägg för att de undersökta områdena hyser byggnader, hus eller boplatser. Undantag från detta rör ett mindre område i norra kanten av åkern (nummer 5 i figur 4). Här påträffades ett markant stolphål och något som initialt tolkades som en möjlig gropugn (fig. 5), men som av allt att döma var ytterligare ett stolphål. För att få stadga på stolparna har man huggit ner i berggrunden, vilket innebar att själva gropen till stolphålet och stödstenarnas omfattning var tämligen stor. Jorden var här påtagligt mörk och med mycket inslag av såväl djurben som bränd/torkad lera, en

del slagg och träkol. Särskilt markant var ansamlingen av torkad lera i anslutning till det västra stolphålet, där stora bitar visade tydliga avtryck av såväl plankor som grenar. Fynden i övrigt var tämligen få och utgörs av en välbevarad pilspets av järn, en kniv av järn och ett bronsbleck med nithål samt en del keramik av grovt, brunt gods. Träresten från stolparna dateras till AD 663-775 (95,4 % sannolikhet) respektive AD 673-779 (82,1 % sannolikhet), dvs vendeltid.

Här finns uppenbarligen en byggnad. Dess funktion är dock oklar, liksom dess koppling till övriga föremål i närheten. Fyndmaterialet och kulturlagrets sammansättning indikerar att det av allt att döma inte rör sig om ett bostadshus utan snarare ett uthus. Man kan för övrigt notera att det är en väsentlig tidsskillnad mellan huslämningen och övriga föremål i närheten som är flera hundra år yngre.

Sammantaget pekar undersökningarna

vid Hågvide gård på att områdena med silvermynt markerar två tidsmässigt skilda aktiviteter. Det är också tydligt att dessa samlingar av mynt inte har en direkt koppling till hus eller en samtida bopplats. Utvecklingen inom Lajkarhed under järnåldern skall av allt att döma tolkas på så sätt att när man överger/flyttar från den äldre järnåldersgården under mitten av 500-talet sker detta till den plats där gården återfinns i den äldsta kartan, vilket är ca 200 meter sydöst om platsen för de arabiska mynten. Senare års arkeologiska undersökningar av gårdsplatser på Gotland pekar mot att det generella förloppet, givetvis med undantag, innebär att den omflyttning av gårdslägen vi kan notera vid mitten av 500-talet sker i ett steg, d.v.s. att vi har att räkna med två bebyggelselägen under järnåldern, med andra ord 500-talets gårdslägen (stenhus-

Figur 5. Schakt 17, område 5. I förgrunden det kraftiga stolphålet och i bakgrunden det sannolikt andra stolphålet. Notera det kompakta lerlagret runt stolphålet i förgrunden, synligt som ett ljus lager i bilden.

Fig. 6. Khazariska riket. Myntherre? Ard al-Khazar 223 e.H. (837/8 e.Kr.). Tillhör skatten med islamiska mynt.

grunderna) och de lägen som framträder i kartmaterialet omkring år 1700.

Givet är att mindre justeringar inom gårdsläget sker när man bygger nytt, vilket exempelvis speglas utmärkt av förhållandena av den detaljundersökta gården Fjäle i Ala socken. Här finns två bebyggelselägen, belägna ca 150 meter från varandra och där man inom det senare läget har byggt nytt inom ett ca 50 x 50 meter stort område under loppet av yngre järnålder-tidig medeltid, men likväl inom samma bebyggelseplats.

Myntfynden

Vid undersökningarna hittades mynt som fördelas på två skattfynd samt ett antal lösfynd. Totalt hittades 51 mynt.

Omkring 1916 hade ett fragment av ett islamiskt mynt hittats på heden nära gården och dessförinnan hade gårdens ägare hittat en handfull islamiska mynt på samma plats. Samma plats plundrades 1982 av en privatperson, som då kan ha hittat ytterligare ca 50 mynt. Vid en efterundersökning samma år hittades två hela och tre fragment av islamiska mynt. Vid undersökningen 2017 hittades 35 islamiska mynt, varav ett (nr 2 i fyndförteckningen över lösfynd) emellertid måste vara ett senare lösfynd eftersom det är yngre än övriga mynt i skatten. Övriga 34 mynt får i framtiden publiceras tillsammans med de mynt som hittades 1916 och 1982. Sammanlagt kan således minst närmare 100 mynt ha ingått i skatten. Nedläggningstiden för skatten ligger efter 892/3 då det yngsta nu kända myntet präglades.

Fig. 7. Mynten i skatten med sju tyska och ett engelskt mynt. Se fyndförteckningen för bestämningar.

Myntimporten från Kalifatet, via Ryssland, inleddes i mycket blygsam skala ca 800 och tog fart först vid mitten av århundradet. Skatten ger allmänt ett intryck av en typisk skatt från sent 800-tal, där mynten tidsmässigt täcker hela århundradet och de flesta mynten är fragmentariska. Tre av mynten är präglade för det Khazariska riket, varav två är s.k. efterpräglingar medan en anger "khazarernas land" (Ard al- Khazar) som myntort och präglingsåret 223 e.H (837/8 e.Kr.) (fig. 6).

Ca 200 m från platsen för skatten med islamiska mynt hittades vid undersökningen 2017 en fyndkoncentration av sju tyska och ett engelskt mynt (fig. 7). Det visar att det rör sig om en tidigare okänd skatt. Det är sannolikt att den ursprungligen har varit större eller betydligt större eftersom det är stor risk att även den blev plundrad 1982. Myntimporten från Västeuropa före ca 970 var normalt sporadisk med enstaka mynt. Därefter ökar den långsamt för att bli mycket omfattande vid århundradets slut. Även om mynt från många länder och områden ingår i importen var tyska och engelska mynt helt dominerande och de flesta mynten importerades via Tyskland som redan då måste ha varit vikingarnas största handelspartner väster- och söderut. De nu hittade mynten har en tidsmässigt stark koncentration till 1020- och 1030-talen. Med ledning av det yngsta myntet (nr 2 i fyndförteckningen över skatten) har skatten deponerats efter 1039, men eftersom det sannolikt funnits fler mynt i skatten, som då haft en ännu senare datering, låg deponeringstiden troligen ännu senare. Det som talar för det är också det faktum att bara ett av åtta mynt var engelskt. Ju senare skatterna är desto lägre andel engelska mynt. Relationen sju tyska - ett engelskt skulle passa bra med en skatt från mitten av 1000-talet. Att två av sju tyska mynt är präglade i södra Tyskland (Augsburg och Bayern) är förvånande eftersom mynt från det området normalt utgör högst

10%, men kan bero på slumpen inte minst om skatten varit större. Vardera två minst kommer från Köln resp. Sachsen som båda normalt utgör en stor andel i myntimporten. Myntsammansättningen med få tidiga mynt (d.v.s. kring 1000) visar att det är fråga om en s.k. familjeskatt (Odebäck 2009; Jonsson 2014), vilket betyder att mynten i detta fall har förvärvats under en generation med början på 1020-talet. Med undantag för ett mynt från Köln, som redan på myntverket har halverats för att få en ½ pfennig, är alla mynten hela, vilket också är det normala under denna tid.

Av de lösfunna mynten är fyra från vikingatiden. Två är islamiska och två är tyska. En är som nämnts hittad på platsen för skatten med islamiska mynt, men är för sen för att kunna höra till den. Övriga mynt är hittade så långt från skatterna på området att de helt säkert har tappats en och en. På Gotland har ett mycket stort antal lösfunna mynt från vikingatiden hittats. Det visar att silverrikedomen på ön har varit så stor att silvermynt har funnits i var mans (och kvinnas) ägo.

Ca 1150 inleddes en egen gotländsk myntning och ett lösfunnet mynt är präglad under perioden ca 1225-1245. Lösfunna mynt från den äldsta gotländska myntningen (ca 1150-1340) är ovanliga (Carlsson och Jonsson 2010, 8-9). Det beror säkerligen på att de är så svåra att upptäcka eftersom de är så små. Ca 1340 hade en högre valör, gote/örtug, börjat präglas på Gotland. Den hade valören 12 penningar och hade inledningsvis hög silverhalt (Lindblad 2017, 9-10). Det kan vara anledningen till att den inte så lätt tappades bort. Myntningens omfång växte när gotens silverhalt och diameter minskade och från den sista myntningsfasen ca 1420-1450 finns ett lösfunnet ex. från Lajkarhed. Ca 1450 övergick man till dansk mynträkning och började prägla hvider (4 penning), varav ett exemplar präglad ca 1530 har hit-

tats som lösfynd. Myntningen på Gotland upphörde 1537, men 1554 präglades mynt i Köpenhamn som enbart var avsedda för cirkulation på Gotland. Sedan Gotland 1645 åter blivit en del av Sverige, blev svenska mynt helt dominerande i myntcirkulationen på ön (Fridh 2014, 13). Lösfynden på Lajkarhed avslutas också följdriktigt med två lösfunna silvermynt från Karl XI (1 öre 1668, 1672). Att de är silvermynt och inte kopparmynt kan antyda att gårdens ekonomi var god, eftersom lösfynd på det svenska fastlandet under 1600-talets slut nästan uteslutande består av kopparmynt. Samtidigt var naturligtvis små silvermynt lättare att tappa jämfört med större kopparmynt (men med ett lägre nominellt värde).

Majvor Östergren har kunnat visa att de vikingatida myntskatterna normalt deponerades inne i husen, d.v.s. skatterna visar platsen för boningshusen när skatterna deponerades (Östergren 1989, 49ff). Hon menar också att det kan ha placerats i uthus nära gården (Östergren 2004, 43). I Hågvide kan man notera att i anslutning till båda skatterna finns fynd med bronssmältor. Efter vikingatiden minskar antalet skatter mycket kraftigt, men då kan lösfynden istället användas för att lokalisera bebyggelsen. Även om mynt har följt med sopor ut på åkrarna är det ändå mest troligt att det finns ett samband mellan platser där man hanterade mynt (och tappade dem) och bebyggelsen. Med den utgångspunkten kan myntfynden på Lajkarhed indikera hur bebyggelsen har flyttat runt inom ett begränsat område och först på 1700-talet permanent blivit kvar på den plats, där den nuvarande gården Hågvide ligger. Man får också räkna med att det kan ha funnits mindre hus i gårdarnas närområde, hus där hantverkare eller folk som under kortare eller längre tid har försörjt sig som arbetskraft på bondgårdarna bodde. Även dessa har naturligtvis hanterat och kunnat tappa mynt.

SKATT

Tyska Riket

NIEDERLOTHRINGEN
Kölnområdet

Köln

- 1 Kejsar Heinrich II 1014-1024 Häv. 189 1,48g
- 2 Ärkebiskop Hermann II 1039-1046 Häv. 278 0,61g
Klippt ½ pfennig

SACHSEN
Niedersachsen
Lüneburg

- 3 Hertig Bernhard I 973-1011 Dbg 585. 1,60 g
präglad ca 995-1015

(Goslar m.fl.)

- 4 Otto-Adelheid-Pfennig ca 990-1025 Hz IV 1,28 g

FRANKEN
Worms

- 5 Kung/kejsar Heinrich II 1002-1024 Dbg 845 0,90 g
var. (kung/kejsar Konrad II 1024-1046)

SCHWABEN
Augsburg

- 6 Biskop Eberhard 1029-1047 Hahn 151 0,99 g

BAYERN
Regensburg

- 7 Kejsar Konrad II och kung Heinrich III 1027-1039 Hahn 35 1,26 g

England

CNUT 1016-1035
Pointed Helmet

- 8 London Brungar Hd 2074-2075 0,88 g

Tab. 1. Mynten i den nya skatten.

LÖSFYND

VIKINGATID

Kalifatet

SAMANID
Isma'il b. Ahmad

- 1 904/5 e.Kr. Andaraba 292 e.H. 2,88 g

SAMANID
Nasr b. Ahmad

- 2 913-920 e.Kr. Samarqand [301-307] e.H. 1.56 g f

Tyska Riket

NIEDERLOTHRINGEN
Kölnområdet

Köln

- 3 Ärkebiskop Pilgrim och kejsar Konrad II 1027-1036 Häv. 222 1,32 g

Friesland
Jever?

- 4 Mynter? ca 1020-1025 Dbg 1298 1,10 g

MEDELTID OCH NYARE TID

GOTLAND
Visby

- 5 Gote (örtug) ca 1420-1450 LL 4 0,61 g
- 6 Hvid ca 1530 LL 5a 0,70 g

SVERIGE
Karl XI 1660-1697

- 7 Stockholm. 1 öre 1668 SM 225 1,23 g
- 8 Stockholm. 1 öre 1672 SM 229a 1,02 g

Tab. 2. Lösfunna mynt på Lajkarhed.

Litteratur

- Carlsson, D. och Jonsson, K. 2010. Undersökningarna vid Ire gård, Hangvarn, Gotland. *Myntstudier* 2010:2, 1-11.
- Dbg – Dannenberg, H. *Die deutschen Münzen der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit* 1-4. Berlin, 1876-1905.
- Hahn, W. 1976. *Moneta Radasponensis. Bayerns Münzprägung im 9., 10. und 11. Jahrhundert*. Braunschweig, 1976.
- Hd - Hildebrand, B.E. *Anglosachsiska mynt i Svenska Kongl. Myntkabinetet, funna i Sveriges jord*. Stockholm, 1881.
- Hz - Hatz, V.: Zur Frage der Otto-Adelheid-Pfennige. Versuch einer Systematisierung auf Grund des schwedischen Fundmaterials. *Commentationes de nummis saeculorum IX - XI in Suecia repertis. Pars I*. Stockholm, 1961, 105-144.
- Jonsson, K. 2014. The English element in the 2012 Övide hoard, Eskelhem par., Gotland. *Early medieval monetary history. Studies in memory of Mark Blackburn* (red. R. Naismith, M. Allen, och E. Screen). Farnham 2014, 545-569.
- Lindblad, R. 2017: Haltanalyser av gotländska mynt 1150-1154. *Metallanalyser av mynt* 2017:3. 1-20.
- Fridh, S. Mynt 1150-1699 i lösfynd och hopade fynd på Gotland. *Myntstudier* 2014:1, 1-39.
- LL - Lagerqvist, L.: *Svenska mynt under vikingatid och medeltid samt gotländska mynt*. Stockholm 1970.
- Odebäck, K. 2009. Familje- och släktskatter under äldre vikingatid, *Myntstudier* 2009:2, pp. 9-25.
- SM - Ahlström, B., Almer, Y. & Hemmingsson, B., *Sveriges mynt 1521-1976*. Stockholm 1976.
- Östergren, M. 1989: *Mellan stengrund och stenhus. Gotlands vikingatida silverskatter som boplatsindikation*. Visby 1989.
- Östergren, M. 2004: *Under plojen. Mallgårds i Levide sn. En studie inom ramen för forskningsprojektet "Fornlämningar i odlingslandskapet"*. Visby 2004.

Handeln vid alltinget på Gotland. Fynden av västerländska mynt från Roma Kungsgård

Eeva Jonsson

Roma Kungsgård, som ligger mitt på ön Gotland är en unik plats för den gotländska vikingatiden och medeltiden där flera trådar löper samman. Där fungerade Gutnaltninget (gutna althingi), dvs. Gutarnas allting, som var öns gemensamma styrande och rättskipande institution. De äldsta skriftliga beläggen av alltinget finns i Gotalagen och Gutasagan från medeltiden. Majvor Östergren, som under längre tid har forskat kring gotländska tingsplatser konstaterar att det inte finns några skriftliga belägg om var tingsplatsen i Roma låg eller om yttre formerna för mötet, men att mötet för alltinget hölls enligt uppgifter i Gotalagen sannolikt efter midsommar varje år och det bör ha samlat ett stort antal människor (Holmbäck och Wessén 1943, 211f med kommentarer; Östergren 1992, 54). Cistercienserklostret i Roma grundades 1164 i samma område där Gutnaltninget redan tidigare hade fungerat. Klostrets tidigaste namn S:ta Maria de Gutnalia är ett belägg för att tinget gav klostret sitt namn. Huttu och Svedjemo menar att tingsplatsen troligen haft ett symbolvärde som klostret kunde överta (Huttu och Svedjemo 2007, 160). Alltinget var före kristnandet även högsta religiösa organ och således bör alltinget även ha varit den centrala och viktigaste kultplatsen på Gotland (se Östergren 1992, 52).

Den första metalldektektorundersökningen på åkerområdet gjordes 1990 av dåvarande RAGU (Riksantikvarieämbetets Gotlandsundersökningar), några hundra meter norr om Roma Kungsgård. Åkern kallades för Guldåkern redan under andra hälften av 1800-talet på grund av fynden som hade